

Önemli Bir Urartu Kalesi: Pirabat

Ali Kürşad SALIN¹ ve Betül NİŞANCI²

Öz

Çalışmamız, Ağrı iline bağlı Eleşkirt ilçesinin Pirabat köyünde yer alan Pirabat Kalesi'nin tarihi ve arkeolojik önemini araştırmaktadır. Geç Kalkolitik Çağ'dan itibaren yerleşim izleri barındıran Pirabat Kalesi, özellikle Urartu Krallığı döneminde bölgenin stratejik geçiş güzergahlarından birinde yer alması sebebiyle önem arz etmektedir. Kalenin bulunduğu coğrafya, Doğu Anadolu'da Urartu kültürünün yayılım alanı içinde kalmış ve Urartu Krallığı'nın askeri, kültürel ve dini etkilerini barındırmıştır. Pirabat Kalesindeki yüzey araştırması çalışmalarında İlk Tunç Çağ ve Orta Demir Çağ (Urartu) dönemine ait çok sayıda seramik örneği tespit edilmiştir. Ayrıca kalede birçok Urartu yazıtı tespit edilmiş ve bu yazıtların büyük bir kısmı Erzurum Müzesine götürülmüştür. Pirabat Kalesi günümüzde köy mezarlığı olarak kullanılmaktadır. Bu yüzden kalenin büyük bir tahribata uğradığını söylemek mümkündür. Pirabat kalesinde ilerleyen zamanlarda kazı çalışmalarının yapılması bölge tarihi adına önemli sonuçlar ortaya koyacaktır. Ancak köy mezarlığı olarak kullanılması kalede kazı yapılmasını güçleştirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ağrı, Eleşkirt, Urartu, Pirabat

An Important Urartian Castle: Pirabat

Abstract

Our study investigates the historical and archaeological importance of Pirabat Castle located in Pirabat village of Pirabat village in Eleşkirt district of Ağrı province. Pirabat Castle, which has traces of settlement since the Late Chalcolithic Age, is important especially because it is located on one of the strategic transit routes of the region during the Urartian Kingdom. The geography where the fortress is located was within the spread area of Urartu culture in Eastern Anatolia and harboured the military, cultural and religious influences of the Urartu Kingdom. During the surveys conducted at Pirabat Fortress, many ceramic samples belonging to the Early Bronze Age and Middle Iron Age (Urartu) periods were found. In addition, many Urartian inscriptions were found in the castle and most of these inscriptions were taken to Erzurum Museum. Pirabat Castle is used as a village cemetery today. Therefore, it is possible to say that the castle has suffered a great destruction. Excavations in Pirabat castle in the future will reveal important results for the history of the region. However, its use as a village cemetery makes it difficult to excavate the castle.

Key Words: Ağrı, Eleşkirt, Urartian, Pirabat

Atıf İçin / Please Cite As:

Salın, A. K. ve Nişancı, B. (2024). Önemli bir Urartu Kalesi: Pirabat. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(4), 1578-1599. doi:10.33206/mjss.1559152

Geliş Tarihi / Received Date: 01.10.2024

Kabul Tarihi / Accepted Date: 11.10.2024

¹ Uzman - bağımsız yazar, kursadsalin@gmail.com,

 ORCID: 0000-0003-1967-5924

² Doktora - Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, betulnisanci22@gmail.com,

 ORCID: 0000-0003-2483-1223

Giriş

Pirabat Kalesi, Ağrı iline bağlı Eleşkirt ilçesinde yer alan Pirabat köyünde bulunmaktadır. Ağrı ili Doğu Anadolu Bölgesi'nde Yukarı Murat-Van bölümünde yer alır. Ağrı ili yüksek dağlarla çevrilidir, yüzölçümü 11.376 km²'dir. Ağrı'nın komşuları doğuda İran, kuzeydoğuda Iğdır, kuzeyde Kars, batıda Erzurum, güneybatıda Muş ilidir. Türkiye'nin en yüksek dağı olan Ağrı Dağının (5137 m.) bir bölümü Ağrı ili sınırları içerisinde yer almaktadır. Ağrı ili adını da bu dağdan almıştır. Dağlık bir il olmasına rağmen Ahmediye, Eleşkirt, Diyadin, Patnos ve Tutak ovaları tarım için verimli topraklara sahiptir. Tarımın yanı sıra hayvancılık da ilde en önemli geçim kaynağıdır. Ağrı'da, bakır, asbest, kireçtaşı, kükürt, pomza, perlit madenleri bulunmaktadır. İl genelinde karasal iklim hüküm sürmektedir (Saraçoğlu 1989, 481 vd.; Polat-Kayserili-Kaya 2021, 81 vd.; Ceylan N., 2024 (Baskıda); Günaşdı-Küçük yıldız 2023, 477 vd.).

Eleşkirt Ağrı ilinin kuzeybatısında yer almaktadır. Eleşkirt coğrafyası genellikle dağlık ve engebelidir. İlçenin yüzölçümü 1529 km²'dir ve ortalama rakımı 1840 metredir. Eleşkirt Türkiye'yi İran'a bağlayan transit karayolu üzerinde bulunmaktadır. Bu yol üzerinde iki önemli geçit vardır. Tahir Geçidi (2415 m.) ve Kışkıran Geçidi (2350 m.) adı ile anılan geçitler Anadolu'nun en önemli geçitlerindedir. Eleşkirt Ovası kuzeyden Köse Dağı ve Karasu-Aras dağlarının bir bölümünü oluşturan Taşkom ve Gücür Dağları, batısında Tahir Dağları, güneyinde Çakmak Dağları ile çevrilir. İlçenin kuzeyinde Kars ilinin Sarıkamış ilçesi, kuzey ve kuzeybatısında Erzurum'un Horasan ilçesi, batı ve güneybatısında Erzurum'un Karayazı ilçesi, doğusunda Ağrı merkezi ilçesi, güneyinde Ağrı'nın Tutak ilçesi yer almaktadır.

Eleşkirt iklimi karasal iklimdir. Kışları soğuk ve kar yağlışlı geçerken yazları kurak ve sıcak geçmektedir. İlkbahar ve sonbahar aylarında hava genellikle ılımandır. Eleşkirt ilçesinin tarihi çağlardan günümüze kadar en önemli geçim kaynağı hayvancılık olmuştur. Bunun yanı sıra Eleşkirt Ovasında yapılan tarım, bölge ekonomisine büyük katkı sağlamaktadır. Başta buğday, arpa, patates, sebze ve meyve yetiştirilmektedir. Bölgenin en önemli akarsuyu, Murat Nehri'nin önemli kollarından biri olan ve kaynağını Çakmak Dağları'ndan alan Güzeldere akarsuyudur (Saraçoğlu 1989, 267; Girgin 1991, 3vd.; Teyfur 1999, 1 vdd.).

Eleşkirt Bölgesinin Tarihçesi

Eleşkirt bölgesine tarihi açıdan bakıldığında, bölgenin bir geçiş bölgesi olduğu anlaşılmaktadır. Ekonomik açıdan verimli bir ovaya sahip olan Eleşkirt, su kaynakları açısından da zengindir. Bölgenin eski çağ tarihi ile ilgili en kapsamlı çalışma, Y. Günaşdı ve ekibi tarafından Kültür Bakanlığı izni ile yapılan yüzey araştırmalarıdır. Bu araştırmalar sonucunda Eleşkirt bölgesindeki yerleşimlerin Geç Kalkolitik Çağ'da başladığı anlaşılmaktadır. İlk Tunç Çağında ise yerleşimlerin yoğunluğu artmıştır. Bu tespitlere göre, bölgede Güneykaya Kalesi, Hazine-tepe Kalesi, Çatalpınar Yerleşmesi, Harami Taşlar Kalesi, Tahir (Kargaşan) Kalesi, Sarıcan Kalesi, Sadıklı Höyük, Gülşah Kalesi ve Yerleşimi, Dikentepe Kalesi, Yücekapı Yamaç Yerleşmesi, Alağün Yerleşmesi ve Nekropol Alanı, Yiğintepe Höyük, Düzyayla Yerleşmesi I-II-III, Hamzantepe Kalesi ve Yerleşmesi, Kanatgeren Höyük, Toprakkale Kalesi, Toprakkale Yerleşmesi, Yiğintaş Kalesi'nde İlk Tunç Çağı verileri bulunmuştur (Günaşdı-Küçük yıldız 2021, 557 vd.; Günaşdı-Küçük yıldız 2023, 477 vd.; Günaşdı-Küçük yıldız 2024, 533 vd.).

Doğu Anadolu Bölgesi'nde yoğun yerleşim gördüğümüz İlk Tunç Çağı dönemi, Anadolu'da MÖ 3200/3000'de başlayıp MÖ 2500/2000'lerde sona ermiştir. Tunç alaşımının bulunup kullanılmaya başlaması ile madencilik gelişmiştir. Önce bakır ve arsenik, daha sonra bakır ve kalayın karışımı ile elde edilen tunç, yeni bir üretim teknolojisinin doğmasını sağlamıştır. Doğu Anadolu Bölgesi'nde İlk Tunç Çağı ile ilgili araştırma ve kazılar Van bölgesinde yapılmıştır. A. Erzen tarafından Ernis/Ünseli Mezarlığı'nda ve beş ayrı ekip tarafından Van Kalesi Höyüğü'nde kazılar yapılmıştır (Ceylan 2015, 486 vd.; Ceylan-Günaşdı, 2018, 77 vd.). Malatya-Elazığ bölgesindeki kazılarda, İlk Tunç Çağı verilerinin bulunduğu çok sayıda merkez tespit edilmiştir. Eleşkirt bölgesine yakın Erzurum'da da kazı çalışmaları yürütülmüştür. H. Z. Koşay tarafından 1942 yılında Karaz Höyük'te kazılar yapılmıştır (Koşay 1948, 165; Koşay-Turfan 1959, 349 vd.; Pehlivan 1984, 12). Karaz kazılarını takip eden Pulur (Koşay-Vary 1964, 1 vdd.; Koşay-Vary 1967, 14 vd.), Güzelova (Koşay-Vary 1967, 1 vdd.; Koşay 1964, 91 vd.) ve Sos Höyük (Sagona 1998, 13 vd.; Sagona 2000, 329 vd.; Sagona-Zimansky 2015, 147 vd.) kazıları yapılmıştır. Bu kazılar, bölge tarihinin aydınlatılmasında önemli rol oynamıştır. Özellikle bölgedeki ilk kazı olma özelliği taşıyan Karaz Höyük, aynı zamanda "Karaz Kültürü" olarak da bilim dünyasında yerini almıştır. Merkezi Doğu Anadolu Bölgesi'nden olan bu kültür, geniş coğrafyalara yayılmış ve farklı adlarla adlandırılmıştır (Geniş bilgi için bak; Ceylan-Günaşdı 2018, 72 vd.). Karaz Kültürü, mimari ve seramik özellikleri ile ön plana çıkmıştır. Özellikle Eleşkirt bölgesinde de İlk Tunç Çağı yerleşimlerinde Karaz seramiği tespit edilmiştir. Sadıklı

Höyük, kaliteli Karaz seramiğinin çok miktarda bulunduğu bir merkez olarak bölgede ön plana çıkmaktadır.

Eleşkirt bölgesi, Demir Çağı'nın yoğun yaşandığı bölgelerden biridir. İlk Tunç Çağı'ndan sonra yerleşmelerin kesintiye uğramadan devam ettiği Eleşkirt'te, birçok merkezde Demir Çağı verisi tespit edilmiştir. Bu merkezler Hazinetepe Kalesi, Sadaklı Höyük, Dikentepe Kalesi, Düzyayla Yerleşmesi I-II-III, Hamzantepe Kalesi, Hamzantepe Yerleşmesi, Kanatgeren Höyük, Toprakkale Kalesi, Toprakkale Yerleşmesi, Akyumak Yerleşmesi, Yücekapı Yamaç Yerleşmesi, Yığıntepe Höyük'tür (Günaşdı-Küçüküydüz 2021, 557 vd.; Günaşdı-Küçüküydüz 2023, 477 vd.; Günaşdı-Küçüküydüz 2024, 533 vd.).

Eleşkirt bölgesi, Orta Demir Çağı'nda da önemini koruyan coğrafyalardan biridir. Özellikle Urartu Krallığı döneminde geçiş güzergahı olması sebebiyle egemenlik altında tutulmuştur. Urartu Krallığı'nın erken dönemlerinden itibaren bölgeye seferler düzenlenmiş, kaleler kurulmuş ve yazıtlar bırakılmıştır.

Urartu Krallığı, iki evrede ele alınır. Birinci evresi, Uruatri ve Nairi Konfederasyonları dönemidir. Bu dönem MÖ 13. yüzyıl ile MÖ 9. yüzyılları kapsar. Bu evreyi bazı bilim insanları "Urartu'nun Proto-Tarihi" olarak adlandırır. İkinci evre ise MÖ 9. yüzyıldan başlar ve MÖ 6. yüzyılın ortalarına kadar devam eder. Bilim insanları bu dönemi "Urartu Krallığı" veya "Urartu Devleti" olarak adlandırmaktadır. Konfederasyonlar, dönemin en güçlü devleti olan Asur Devleti ile mücadele etmişlerdir (Ceylan 2015, 486 vd; Tarhan 1978, 1vdd.; Ceylan 2017, 517 vd.).

Urartu Devleti'nin kurucu kralı olarak Arame kabul edilir (MÖ 858-832). Asur Kralı III. Salmanassar'ın (MÖ 858-824) 15. yıl kayıtlarından anlaşıldığı gibi, Urartu tahtında Arame bulunmaktadır. Asur Kralı III. Salmanassar, Urartu Kralı Arame'yi mağlup etmiştir (Luckenbill 1926, 660-661.). Urartu Kralı, Urartu Devleti'nin topraklarını genişlettiği gibi kaleler ve ikamet yerleri kurmuştur. Ayrıca Asur'dan yazı ve saray sanatını da almıştır. Arame'den sonra Urartu tahtında Sarduri'yi (MÖ 832-825) görmekteyiz. Sarduri'nin başa geçmesi hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu görüşlerden biri, Sarduri'ye ait Madırburç yazıtında kralın babası olarak gösterilen Lutipri'nin Sarduri'den önce Urartu tahtında oturduğudur. Sarduri'nin akıllı bir politika izleyerek ülkenin topraklarını genişlettiği kaynaklardan anlaşılmaktadır (Luckenbill 1926, 588; Çilingiroğlu 1994, 37 vd.).

Sarduri'den sonra Urartu tahtına oğlu İşpuini (MÖ 830/825-810) geçmiştir. İşpuini, Urartu Devleti'nin topraklarını genişletmek için seferler düzenlemiştir. Yaptığı seferler sonucunda, devletin sınırlarını Muşaşir'e kadar genişletmiştir (Muşaşir, bugünkü Irak topraklarında Revandız bölgesinde olduğu büyük ölçüde kabul edilmektedir (Salvini 2006, 34 vd.). İşpuini'ye ait yazıtların büyük bölümü kale yapım kitabeleridir. Bu yazıtlarda, Patnos, Zivistan ve Aşağı Anzaf kalelerinden söz edilmektedir. Urartu dini ile ilgili bilgileri de yine İşpuini'nin bıraktığı Meherkapı yazıtından öğrenmekteyiz (Van şehrinin içinde yer alan Meherkapı, halk arasında Hazine Kapısı, Hazine Giriş Kapısı, Kör Kapı, Yalancı Kapı, Taş Kapı gibi adlarla anılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bakınız, Tarhan-Sevin 1975, 395 vd.). İşpuini'nin Van Gölü'nün kuzey ve kuzeydoğusunda askeri seferler düzenlediği de yazıtlarda belirtilmektedir. Urartu Kralı, bu seferinde Gökçe Gölü'nün kuzeyindeki ülkeye karşı zafer kazanmıştır. İşpuini'ye ait bir diğer yazıt ise Toprakkale yazıtıdır. Bu yazıtta, "Anaşe şehrine kadar ilerledi" ifadesi geçmektedir (Marr 1921, 51-60; Lehmann-Haupt 1928-35, no. 28; Melikişvili 1960, no. 23; König 1955-57, no. 6b; Payne 2006, 38.).

Urartu tahtına, babası İşpuini'den sonra Menua (MÖ 810-786) geçmiştir. Urartu tarihinde bir ilk yaşanmış, İşpuini ile oğlu Menua ortak krallık dönemi yaşamışlardır. Bu dönemde Asur Devleti ile mücadele devam etmiştir. Asur Devleti'nin birçok cephede mücadele etmesi, Urartu Devleti'nin işine yaramıştır. Ortak krallık döneminde Urartu Devleti güçlenmiştir. Menua, tek başına devletin başına geçtiğinde büyük başarılar imza atmıştır. Kazanmış olduğu tecrübeleri sahaya yansıtarak büyük başarılar elde etmiştir. Eleşkirt bölgesinin ötesine geçerek Diauehi Ülkesine sefer düzenlemiştir (Diauehi bölgesi genel olarak Erzurum-Aşkale ile Kars-Sarıkamış arasındaki bölge olarak ifade edilebilir. Geniş bilgi bakınız Pehlivan 1991, 1 vdd.; Ceylan 2017, 517 vd.).

Menua'nın Diauehi'ye yaptığı seferler ile ilgili çok sayıda yazıt bulunmaktadır. Bu yazıtlardan özellikle Pirabat'a yakın coğrafyalar da yer alan Delibaba Yazıtı, Hasankale (Pasinler) Yazıtı, Yazılıtaş Yazıtı ve Süngütaş (Zivin) Yazıtı bölgeye yapılan seferlerle ilgilidir. Menua döneminde zaman zaman ayaklanan Diauehi Bölgesi babasının yerine geçen I. Argiştı (MÖ 786-764) döneminde tamamen kontrol altına alınmıştır. Pirabat'ın da içinde bulunduğu coğrafya Urartu'nun yıkılışına kadar Urartu Devletinin sınırları içerisinde kalmıştır.

Pirabat Kalesi

Pirabat Kalesi, Eleşkirt ilçesinin 17 km güneydoğusunda yer alan Pirabat köyünün içinde bulunur. Kale köylüler tarafından köy mezarlığı olarak kullanılmıştır. akmak Dağı silsilesinin doğu ucundaki Uzuntepe tepesinin eteğindeki düzlükte kurulmuştur. Alçak bir tepe üzerine kurulan kalenin yaklaşık 1,5 km doğusunda kuzeybatı-güneydoğu yönünde akan Güzeldere ayının bir kolu bulunmaktadır. Kalenin 100 m güney batısında Öküz Suları Deresi doğu batı yönünde akmaktadır. Verimli bir ova üzerinde bulunan kale stratejik öneme sahiptir. Özellikle verimli tarım arazilerini kontrol ettiği gibi tarihi yollarında güzergahındadır (Günaşdı-Küçükyıldız 2023, 479; Ceylan, N. Tutak-Pirabat Urartu Yolu, 2024 (Baskıda)).

Pirabat Kalesi'nde yaptığımız bilimsel çalışmalar ve yüzey araştırmalarında elde ettiğimiz seramik verileri Geç Kalkolitik, İlk Tunç (Karaz Kültürü) ağ dönemine aittir. Ayrıca Orta Demir (Urartu) ağına ait çok sayıda Biainili seramiği de tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra Geç Demir ve Orta ağ'a tarihlendirdiğimiz seramik verileri de bulunmuştur. Yaptığımız değerlendirmede Pirabat Kalesi'nde Karaz kültüründen başlayan yerleşme kesintisiz günümüze kadar gelmiştir. En parlak dönemini ise Urartu Krallığı döneminde yaşamıştır. Günümüzde hala köy mezarlığı olarak işlevini devam ettirmektedir.

Pirabat kalesini önemli kılan unsurlardan biri Anaşe şehrinin lokalizasyonu ile ilgilidir. Bu konu ile ilgili Urartu kaynakları bize bilgi sunmaktadır. Van'da bulunan Surp Pogos kilisesinde Urartu yazıtı bu açıdan önemlidir. Surp Pogos yazıtının üst kısmı Van müzesinde sergilenmektedir. Yazıtta şu ifadeler yer alır:

Surp Pogos Steli Ön Yüz

Surp Pogos Steli Arka Yüz

Efendi tanrı Haldi'ye Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu Menua bu steli diktirdiler. Tanrı Haldi, kendi mızrağıyla sefere ıktı, Uiterubi boyunu yendi, Lusa boyunu yendi ve Katarza boyunu yendi. Tanrı Haldi güçlü ve tanrı Haldi'nin mızrağı da güçlüdür. Tanrı Haldi'nin kudretiyle Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu Menua Lusa boyuna karşı sefere ıktılar. İşpuini güçlüydü ve Menua güçlüydü. Orduda 66 savaş arabası, X bin 460 süvari ve 15.760 piyade (vardı). Tanrı Haldi, Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu Menua'nın önünden gitti. (Onlar,) Lusa ve Katarza boylarını püskürttüler ... Anaşe Şehri'ne doğru ve büyük Kuquru Şehri'ne doğru ilerlediler. Uiterubi, Lusa ve Katarza boylarına ... Etiuhi Ülkesi'nin krallarından takeviye birlikleri yardıma

geldiler. Tanrı Haldi, kendi mızrağıyla Uiterubi, Lusa ve Katarça boylarına ve Etiubi Ülkesi'nin krallarına karşı sefere çıktı. Tanrı Haldi güçlü ve tanrı Haldi'nin mızrağı da güçlüdür. Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu Menna sefere çıktılar, Uiterubi, Lusa ve Katarça boylarını ve Etiubi Ülkesi'nin krallarının takviye birliklerini püskürttüler.

... Oradan Anaşe Şehri'ne geldiler. X bin 720 erkek, X bin 670 kadın, X yüz 26 at, 13.540 büyükbaş hayvan, 20.785 ... (2x) Her kim bu yazıtta karşı suç işlerse, her kim (buradan) çalarsa, her kim gömerse, her kim suya atarsa, her kim yerini değiştirirse, her kim güneşten saklarsa, her kim bir başkasına bunları yaptırıp "tabirip et" derse veya her kim değişik bir şey, (yani) "Ben yaptım" derse; tanrı Haldi, tanrı Teişeba ve tanrı Şivini (onu) bırakmasınlar.

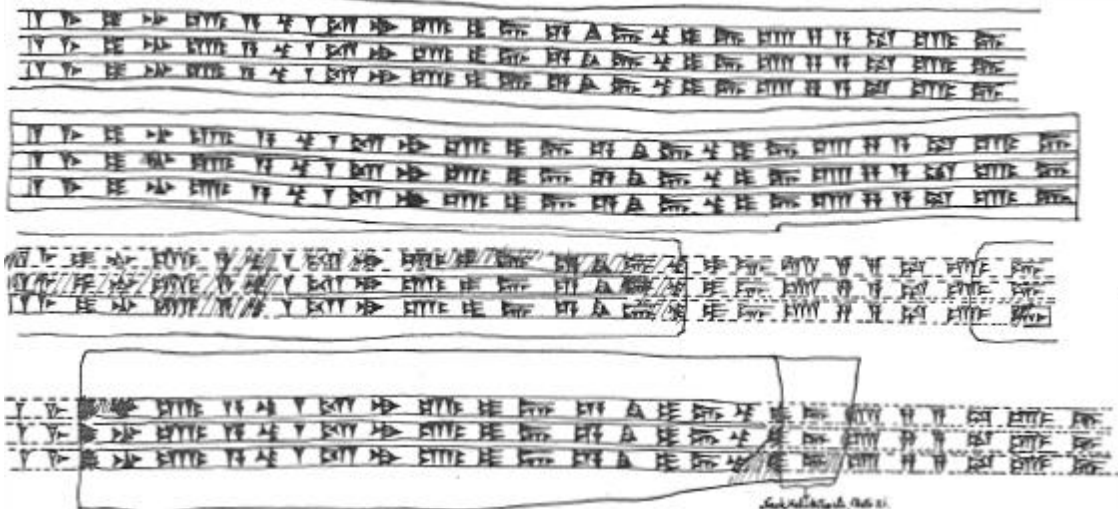
Ne adını ne de soyunu, yeryüzünde ... (Sayce 1882: no. 31, Payne 2006, 35-37).

Surp Pogos yazıtının kopyası olduğu düşünülen Kasımoğlu yazıtında da İşpuini ile oğlu Menna'nın Anaşe şehrine kadar ilerlediğini ifade etmektedir. Yazıtta şu ifadeler yer alır:

Efendi tanrı Haldi'ye Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu Menna bu steli diktirdiler. Tanrı Haldi, kendi mızrağıyla sefere çıktı, Uiterubi boyunu yendi, Lusa boyunu yendi ve Katarça boyunu yendi. Tanrı Haldi güçlü ve tanrı Haldi'nin mızrağı da güçlüdür Tanrı Haldi'nin kudretiyle Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu Menna Lusa boyuna karşı sefere çıktılar. İşpuini güçlüydü ve Menna güçlüydü. Orduda 66 savaş arabası, X bin 460 süvari ve 15.760 piyade (vardı). Tanrı Haldi, Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu Menna'nın önünden gitti. ... (König 1955-57, no. 6a., Payne 2006, 35-37)

Anaşe şehri ile ilgili bize bilgi sunan diğer bir yazıt ise Toprakkale yazıtıdır. Eleşkirt ilçesinin bir köyü olan Toprakkale'de tespit edilmiştir. Tutulan rapora göre yazıt Körpeçayır (Şinezir) köyünde bulunmuştur. Bu köy Pirabat köyünün hemen yakınındaki bir köydür. Payne ve Ceylan bu yazıtın orijinal yerinin Pirabat olduğunu ifade etmektedirler (Payne-Ceylan 2003, 191 vd.).

Toprakkale yazıtında şu ifadeler yer alır:

(König 1955-57, no.53)

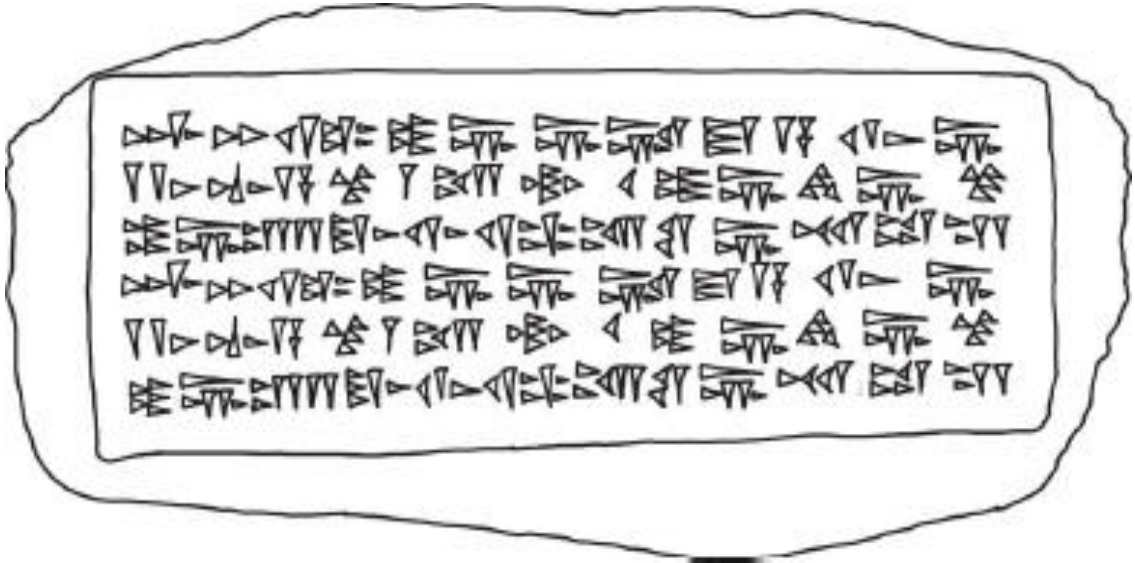
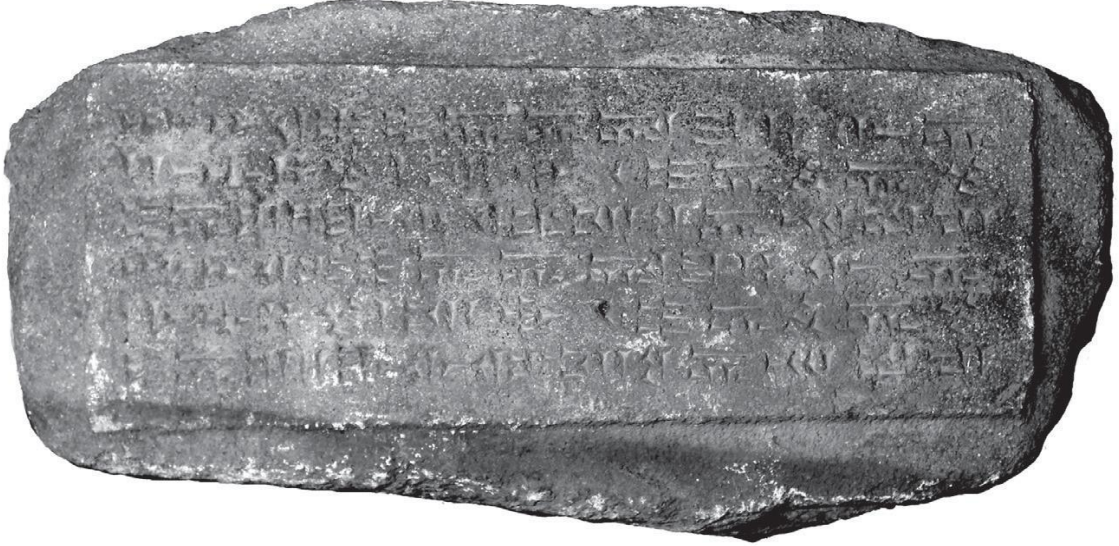
Tanrı Haldi, kendi mızrağıyla sefere çıktı ....

Tanrı Haldi güçlü, tanrı Haldi'nin mızrağı da

güçlüdür. ... Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu

Menna ... Anaşe şehrine kadar ilerlediler ... (König 1955-57, no. 6b., Payne 2006, 35-37)

Pirabat'da çok sayıda yazıt bulunmuş Erzurum Müzesine teslim edilmiştir. Pirabat'tan ele geçen yazıtlar şunlardır.

Haldi'nin koruması sayesinde

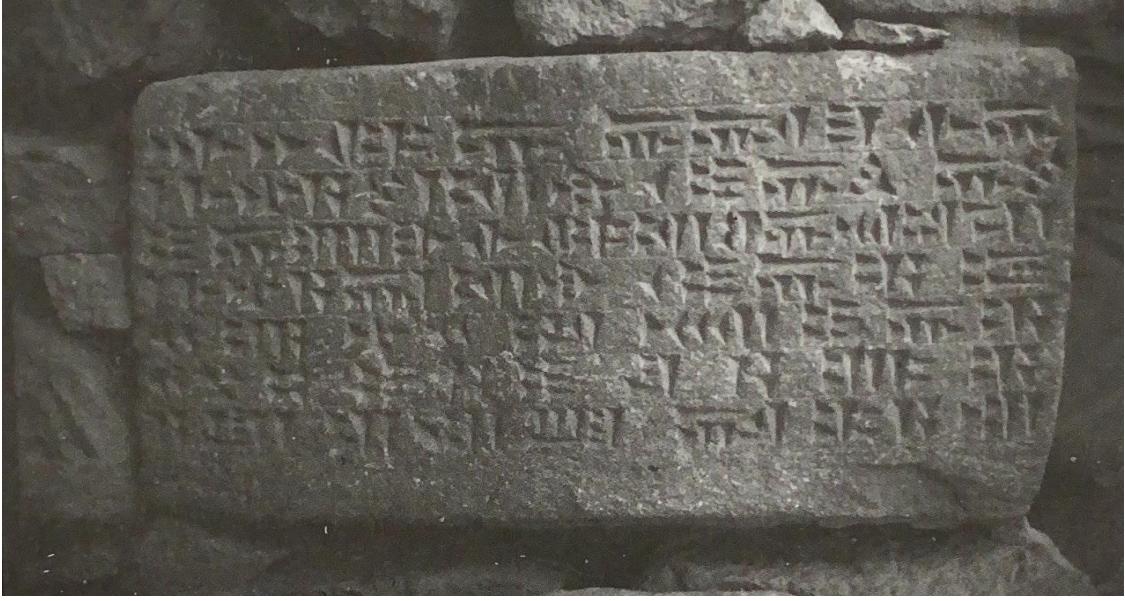
İşpuini oğlu Menna

bu kaleyi mükemmel bir şekilde inşa etti.

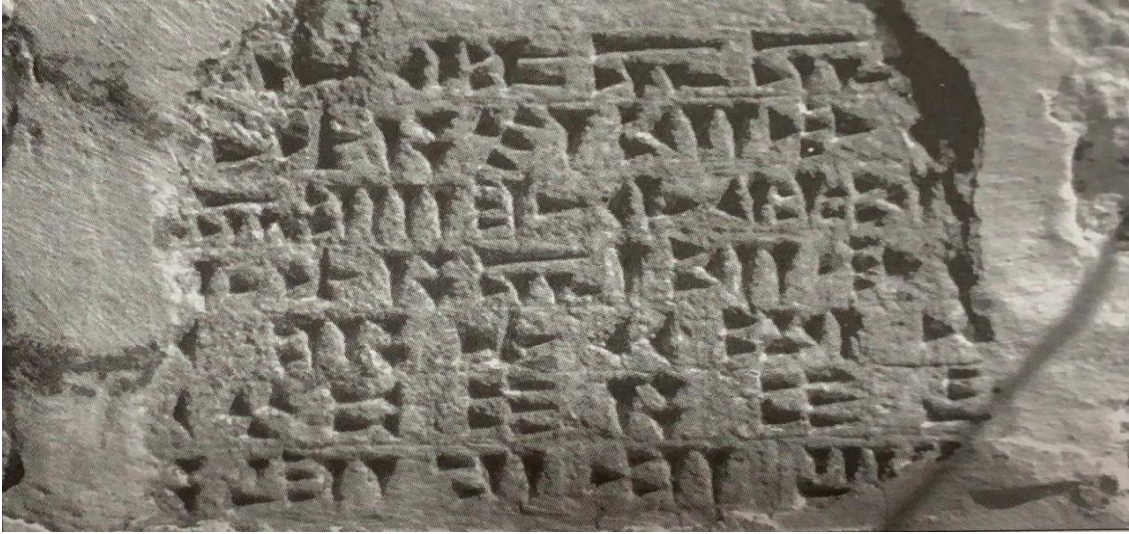
Haldi'nin koruması ile

İşpuini oğlu Menna

bu kaleyi mükemmel bir şekilde inşa etti (Payne-Ceylan 2011: 189-190).

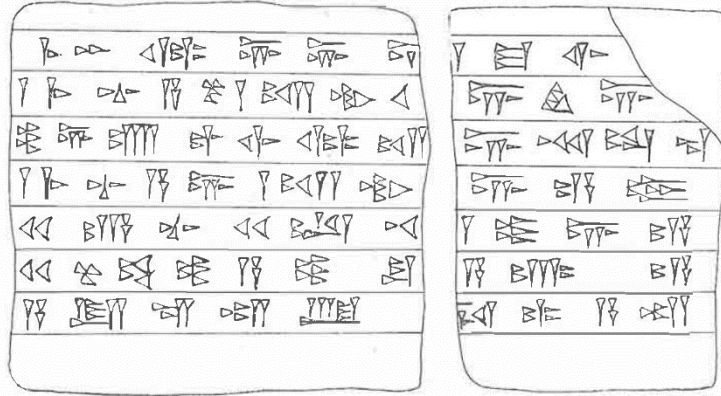
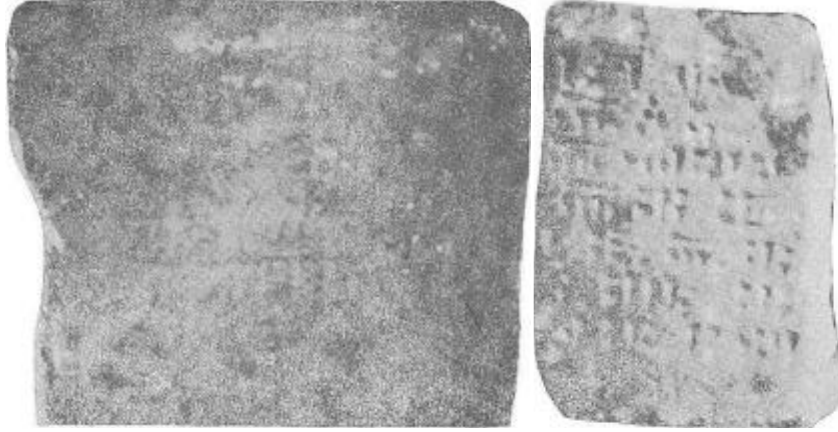
*Tanrı Haldi'nin kudreti ile
İşpuini oğlu Menua
bu sarayı (kaleyi) hükümranlığı için inşa etti.
(Ben) İşpuini oğlu Menua
kudretli kral, büyük kral,
Biai ülkesi kralı,
Tuşpa kentinin efendisi(yim) (Başgelen 1985: 16; Dinçol 1989: 137-148; Payne 2006: 90).*

*Tanrı Haldi'nin kudreti ile
İşpuini oğlu Menua
bu sarayı (kaleyi) hükümranlığı için inşa etti.
(Ben) İşpuini oğlu Menua
kudretli kral, büyük kral,
Biai ülkesi kralı,
Tuşpa kentinin efendisi(yim) (Başgelen 1985: 16; Dinçol 1989: 137-148; Payne 2006: 90-91).*

*Tanrı Haldi'nin kudreti ile
İşpuni oğlu Menna
bu saray (kaleyi) bükümranlağı için inşa etti.
(Ben) İşpuni oğlu Menna
kudretli kral, büyük kral,
Biai ülkesi kralı,
Tuşpa kentinin efendisi(yim) (Başgelen 1985: 16; Dinçol 1989: 137-139).*

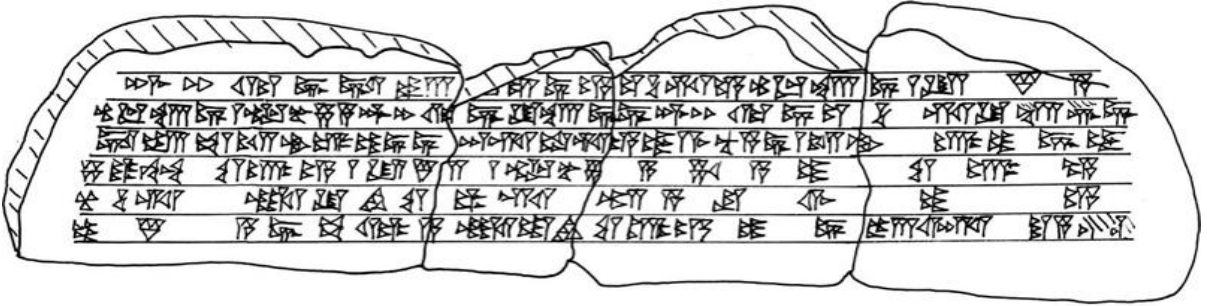

*(Tanrı) Haldi'nin kudretiyle,
İşpuni oğlu Menna,
bu saray kusursuz bir şekilde inşa etti.
İşpuni oğlu Menna,
Güçlü kral, büyük kral,
(Biamili) ülkesinin kralı,
(Tuşpa) şehrinin hükümdarı (Payne 1996, 418).*

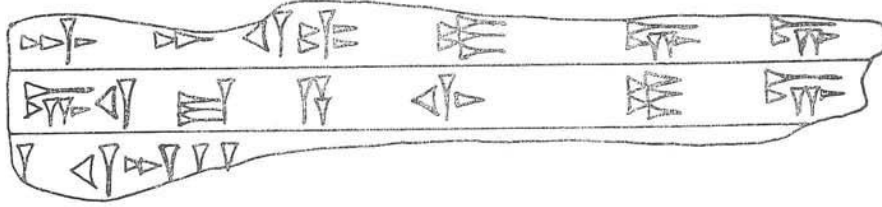
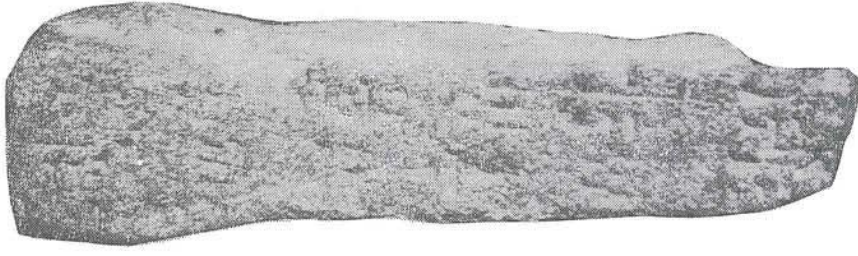

SALIN ve NİŞANCI

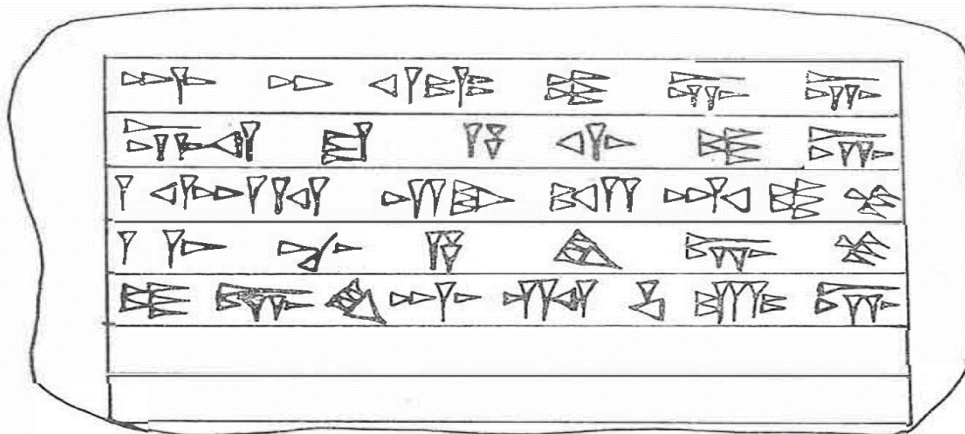
Önemli Bir Urartu Kalesi: Pirabat

Haldi mızrağıyla sefere çıktı. Lusa kabilesini yendi.
Katarza kabilesini yendi. Haldi güçlüdür. Haldi'nin mızrağı güçlüdür.
Sarduri oğlu İşpuni (ve) İşpuni oğlu Menua sefere çıktılar.
Lusa (ve) Katarza kabilelerini yok ettiler.
Sureli topraklarını aldılar. Anaşe şehrine kadar ilerlediler.
Oradan geri döndüler. Bu su yapılarını inşa ettiler (Payne-Ceylan 2003, 192-196).

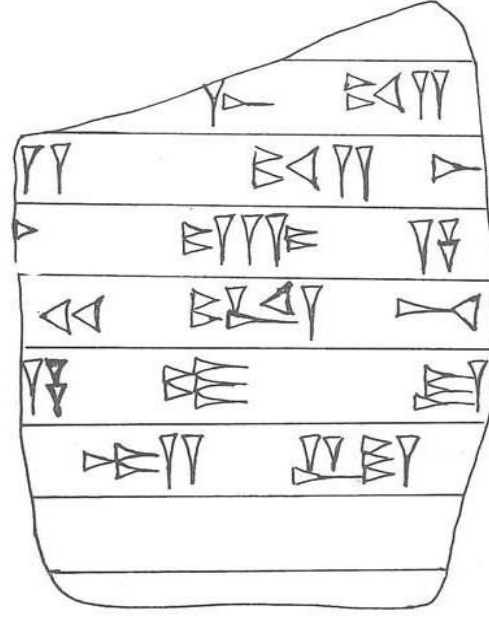
(Tanrı) Haldi'nin
kudretiyle,
Araştı... (Payne 1996, 419).

(Tanrı) Haldi'nin
kudretiyle,
Araştı,
Menna'nın oğlu,
bu tabul ambarını atadı. (Payne 1996, 416).

SALIN ve NİŞANCI

Önemli Bir Urartu Kalesi: Pirabat

... inşa edildi ...

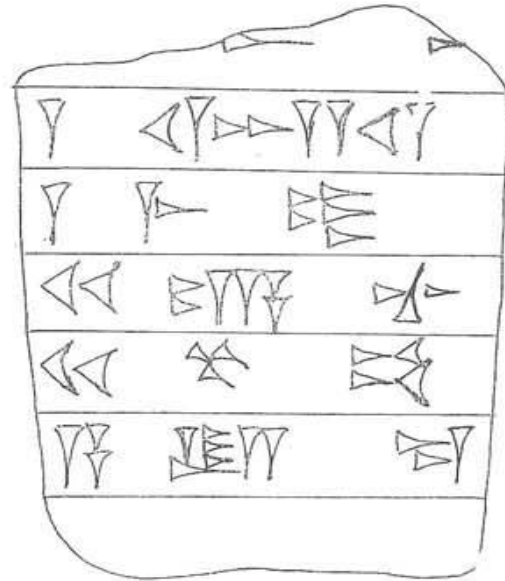
Argiştı,

Mennu'nun oğlu,

Güçlü kral, büyük kral,

Biainele (ülkesi) kralı,

Tuşpa {kentinin} yöneticisi (Payne 1996, 417).

...

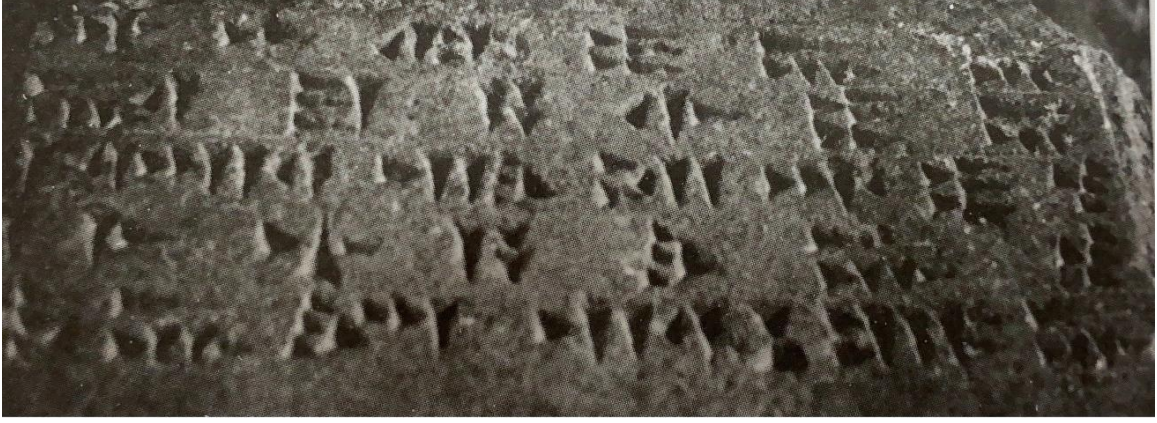
Argiştı,

Mennu'nun oğlu,

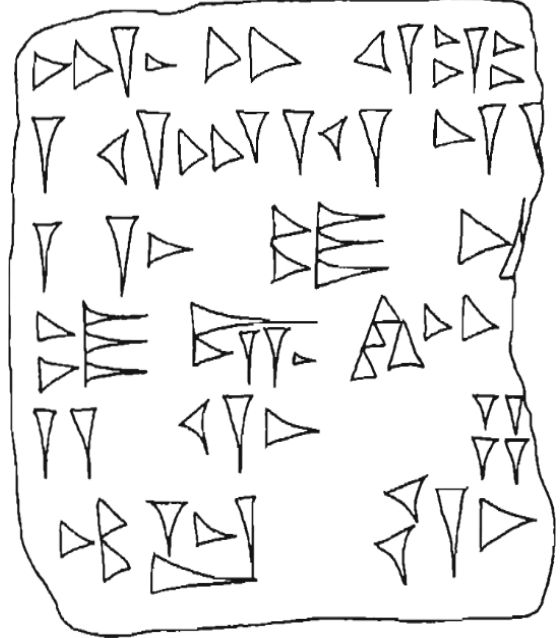
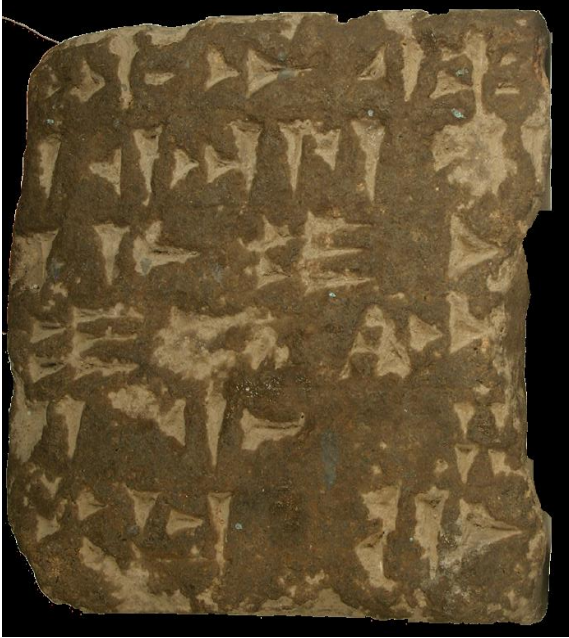
Güçlü kral, büyük kral,

Biainele ülkesinin kralı,

Tuşpa kentinin yöneticisi (Payne 1996, 419).

“Tanrı Haldi’nin kudretiyle Menua oğlu Arđıřtı bu tablet deposunu yaptırdı” (Payne 1996, 416-417, no. 2; Payne 2006, 192).

Eleşkirt Uludal köyünde bulunan yazıt

“Sarduri oğlu İşpuini bu su şebekesini inşa etti ve bu meyve bahçelerini ve üzüm bağlarını dikti” ya da Sarduri oğlu İşpuini bu Haldi kapısını inşa etti ve bu dikili taşları dikti” yazmaktadır (Payne-Ceylan 2011, 193).

Sonuç

Pirabat Kalesi Doğu Anadolu Bölgesindeki Urartu kaleleri arasında önemli bir yere sahiptir. Kalelerde kazı çalışması yapılmamasına rağmen çok sayıda yazıtın bulunduğu bir kale olma özelliği taşımaktadır. Geç Kalkolitik ve İlk Tunç ağından başlamak üzere yerleşim gören kale muhtemelen Urartu öncesinde yerleşim yeri olarak kullanılmıştır. Urartu Devleti’nin bölgeyi ele geçirmesi ile kaleye dönüştürülmüştür. Yapısal olarak İşpuini dönemi kaleleriyle aynı özelliğe sahiptir. Özellikle Van-Aşağı Anzaf Kalesi ile hem coğrafı hem de yapısal benzerlik göstermektedir. Ele geçen yazıtlarda açık açık İşpuini oğlu Menua bu kaleyi inşa ettirdiğini ifade etmektedir. Biz de Menua döneminde bu kalenin yapıldığını kabul etmekteyiz.

Kalede tespit edilen yazıtlarda kale inşası yanında tahıl ambarı ve sulama tesislerinin yapıldığı belirtilmektedir. Kaleden çıkan yazıtlardan biri Toprakkale’ye getirilmiştir (Belli-Ceylan 2000, 449 vd.).

Diğer bir yazıt ise Uludal köyünde tespit edilmiştir. Her iki yazıtın da Pirabat’tan götürülmüş olduğu kesindir. Yazıtlarda özellikle adı geçen Anaşe şehrinin neresi olduğu ile ilgili tartışmalar ortaya atılmıştır. Öncelikle Toprakkale Anaşe olarak kabul edilmiştir. Ancak Payne-Ceylan tarafından bu görüş rtrlmştir.

Pirabat'ın Anaşe şehri olduğuna dair ise şimdilik yeterli bilgiye sahip değiliz. Anaşe şehrinin alınıp alınmadığı da net değildir. Bütün bu soruların cevabı tarihi açıdan çok önemli bilgiler sunan Pirabat Kalesi'nde gizlidir. Son olarak N. Ceylan tarafından yapılan bilimsel çalışmada Tutak'dan Pirabat'a oradan Güneykaya kalesine ulaşan Urartu dönemine ait bir tarihi yol tespit edilmiştir. (N. Ceylan, Alpaslan Ceylan'a Armağan Kitabı, Yayın Aşamasında).

Kalede yapılacak kazıların bize çok kıymetli bilgiler sunacağından şüphemiz bulunmamaktadır. Ancak günümüzde kale köy mezarlığı olarak kullanıldığı için kazı yapmak mümkün gözükmemektedir. Makale çalışması sırasında görüştüğümüz A. Ceylan kalede bir de Urartu mezar yapısı olduğunu ifade etmiştir. Kalenin etek kısmında olan mezar alanının da kazılarak gün yüzüne çıkarılması gerektiğini ifade etmiştir. Sonuç olarak Anaşe şehrinin Pirabat etrafında bir yerde kurulmuş olduğunu söyleyebiliriz. Bu tarihi düğümü çözecek yerinde Pirabat olduğu aşikardır.

Etik Beyan

"*Önemli Bir Urartu Kalesi: Pirabat*" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Yazarların çalışmadaki katkı oranları eşittir.

Çatışma Beyanı

Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Kaynakça

- Belli, O. – Ceylan, A. (2000). 1998 yılı Anzaf kaleleri kazı ve onarım çalışmaları. 21. Kazı Sonuçları Toplantısı – I, 449-466.
- Başgelen, N. 1985, Doğu Anadolu'dan Demir çağına ait bazı yeni bulgular 1 kitabeler - kaya tünelleri. Arkeoloji ve Sanat 28-30, 15-18.
- Ceylan, A. (2015). Doğu Anadolu Araştırmaları-II Erzurum-Erzincan-Kars-Iğdır (2008-2014), Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Ceylan, A. (2017). Yeni bulgular ışığında Kuzeydoğu Anadolu'da Diauchi Krallığı ve Urartular. Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 20, 517-568.
- Ceylan, A. ve Günaşdı, Y. (2018). Erzurum'un Eskiçağ Kaleleri, Erzurum. Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Ceylan, N. (2024 – Baskıda). Doğu Anadolu'nun var olan tarihi yollarından bir örnek: Tutak-Pirabat. Alpaslan Ceylan'a Armağan Kitabı, Yayın aşamasında.
- Çilingiroğlu, A. (1994). Urartu Tarihi. İzmir.
- Diñcol, A. M. (1989). Yeni Urartu yazıtları ve yazıt parçaları. AnAr 11, 137-142.
- Girgin, M. (1991). Eleşkirt Ovası ve çevresinin fiziki coğrafyası (Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Günaşdı, Y. ve Küçük yıldız, İ. (2021). 2019 yılı Ağrı ili, Eleşkirt ilçesi yüzey araştırması. Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, 10(1), 557-577.
- Günaşdı, Y. ve Küçük yıldız, İ. (2023). 2021 yılı Ağrı ili, Eleşkirt ilçesi yüzey araştırması. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 38(3), 477-488.
- Günaşdı, Y. ve Küçük yıldız, İ. (2024). 2022 yılı Eleşkirt ilçesi yüzey araştırması. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 39(3), 533-544.
- Koşay, H. Z. (1948). Karaz sondajı. Türk Tarih Kongresi III, 165-183.
- Koşay, H. Z. (1964). Pulur ve Güzelova (Erzurum araştırmaları). Atatürk Konferansları I, Ankara, 91-94.
- Koşay, H. Z. ve Turfan, K. (1959). Erzurum-Karaz kazısı raporu. Belleten XXIII(91), 349-413.
- Koşay, H. Z. ve Vary, H. (1964). Pulur kazısı, 1960 mevsimi çalışmaları raporu. Ankara.
- Koşay, H. Z. ve Vary, H. (1967). Güzelova kazısı. Ankara.
- König, F. W. (1955-57). Handbuch der chaldischen inschriften, archiv für orientforschung Herausgegeben von ernst weidner. Beiheft 8, Graz.
- Lehmann-Haupt, C. F. (1928-35). Corpus Inscriptionum Chaldicarum I-II. Leipzig.
- Luckenbill, D. D. (1926-27). Ancient records of Assyria and Babylonia I-II. Chicago.
- Marr, N. Y. (1921). Ani, la ville arménienne en ruines d'après les fouilles de 1892-1893, et de 1904-1917. Revue des Études Arméniennes 1, 395-410.
- Melikişvili, G. A. (1960). Urartskie klinoobraznye nadpisi. Moskova.
- Payne, M. R. (1996). Urartian inscriptions in Erzurum Museum. Prof. Dr. Afif Erzen'e Armağan, Anadolu Araştırmaları 14, 415-423.

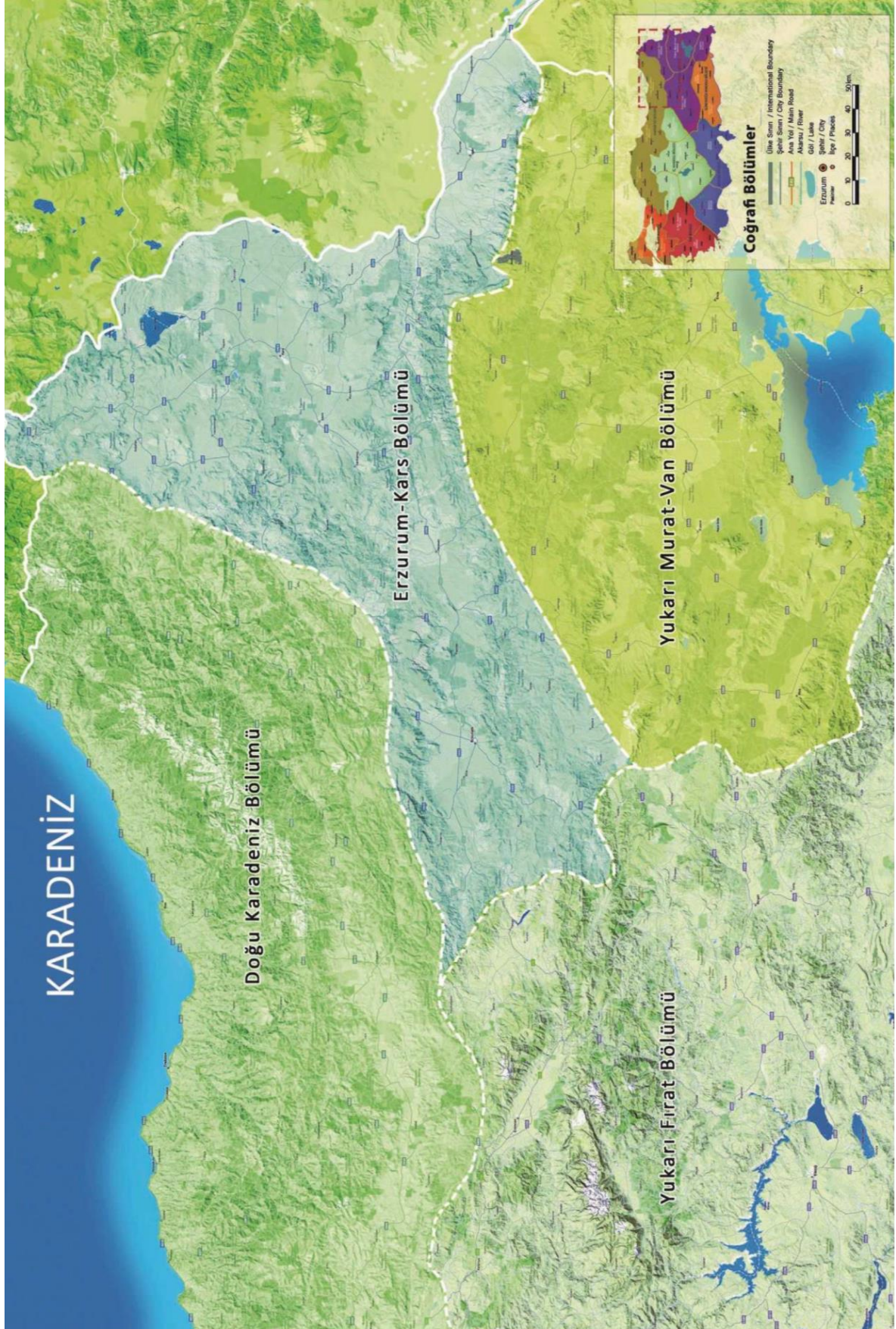
- Payne, M. R. (2006). Urartu ivi yazılı belgeler kataloğu. İstanbul.
- Payne, M. R. – Ceylan, A. (2003). A new Urartian inscription from Ağrı – Pirabat. *SMEA* 45/2, 191-201
- Payne, M. R. – Ceylan, A. (2011). More inscribed Urartian stones from Erzurum Museum. *SMEA* 53, 189-194.
- Pehlivan, M. (1984). En eski ağlardan Urartu'nun yıkılışına kadar Erzurum ve evresi (Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Erzurum.
- Pehlivan, M. (1991). Daya (e) ni /Diau (e) hi. Erzurum.
- Polat, E. – Kayserili, A. – Kaya, F. (2021). Ağrı ilinin kış turizm potansiyelinin analizi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 26/46, 81-96.
- Sagona, A. G. (1998). Social identity and religious rituel in the Kura-Araxes cultural complex: Some observations from Sos Höyük. *Mediterranean Archaeology* 11, 13-25.
- Sagona, A. G. (2000). Sos Höyük and the Erzurum region in late prehistory: A provisional chronology for Northeastern Anatolia Area. C. Marro and H. Hauptmann (ed). *Anatolica XI Chronologies des Pays de Caucases et de L'euphrate aux I ve III e Millenaries*, 329-373.
- Sagona, A. G. ve Zimansky, P. (2015). Arkeolojik veriler ışığında Türkiye'nin en eski kùltürleri: M.Ö. 1.000.000-550. İstanbul.
- Salvini, M. (2006). Urartu tarihi ve kùltürü. İstanbul.
- Saraçoğlu, H. (1989). Doğu Anadolu bōlgesi. İstanbul.
- Sayce, A. H. (1882). The cuneiform inscriptions of Van. *JRAS* 14: 377-732, (no. 1-57).
- Tarhan, M. T. (1978). M.Ö. XIII. yūzyılda Uruatri ve Nairi Konfederasyonları (Doçentlik Tezi). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakùltesi, İstanbul.
- Tarhan, M. T. – Sevin, V. (1975). Urartu tapınak kapıları ile anıtsal kaya nişleri arasındaki bağlantı. *Belleten* 39/155, 389-400.
- Teyfur, A. (1999). Eleşkirt ile merkezinin coğrafı etüdü (Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

EXTENDED ABSTRACT

This study examines the historical and archaeological significance of Pirabat Castle in Pirabat village of Eleşkirt district of Ağrı province. Pirabat Castle is located in the Upper Murat-Van section of the Eastern Anatolia Region and is situated northwest of Eleşkirt. It has been determined that the first settlements in the region started in the Late Chalcolithic Age and these settlements continued uninterruptedly throughout the Iron Age. During the Urartu Kingdom period, the fortress was located on a strategic passage route and therefore it was of military and commercial importance and remained under Urartu sovereignty. During this period, defence structures were built, inscriptions were left and various archaeological remains such as ceramics were accumulated. It is understood that Pirabat Fortress was used as an important centre for the geographical expansion of the kingdom during the Urartian period and the settlements around it intensified during this period. The remains recovered from the Urartian period reveal both military and commercial functions of the region. The ceramic finds in the fortress provide concrete evidence of the presence and influence of the Urartian Kingdom in the region. At the same time, Urartian cuneiform documents found in and around the fortress reveal the cultural and religious influence of the kingdom in the region. These inscriptions include the royal symbols of the Urartu Kingdom, expressions of devotion to the gods and information about the construction process of the fortress. Archaeological studies in and around Eleşkirt provide clues about the intense population movements and military campaigns in the region during the Urartu Kingdom. The use of the fortress as a village cemetery today creates some difficulties for archaeological studies. However, the findings obtained from the surveys and excavations in the vicinity show that the fortress had an important place in the military strategy and religious beliefs of the Urartu Kingdom in the region. Pirabat Fortress bears similarities with other fortresses built during the Urartu Kingdom. It is understood that the fortress structure is compatible with the defence structures built since the early periods of the Urartu Kingdom. For example, the fortress structure shows both geographical and structural similarities with the Van-Ashagi Anzaf Fortress. This suggests that the techniques and architectural style used in the construction of the fortress were in line with the general military construction standards of the Urartian Kingdom. Other archaeological finds in the immediate vicinity of the fortress, which also belong to the Urartian period, reveal the presence of a settled population around the fortress and the loyalty of this population to the Kingdom of Urartu. The god Haldi, who is frequently mentioned in the inscriptions of the Urartu Kingdom period, is also found in the inscriptions found in the citadel. These inscriptions contain religious contents such as the dedication

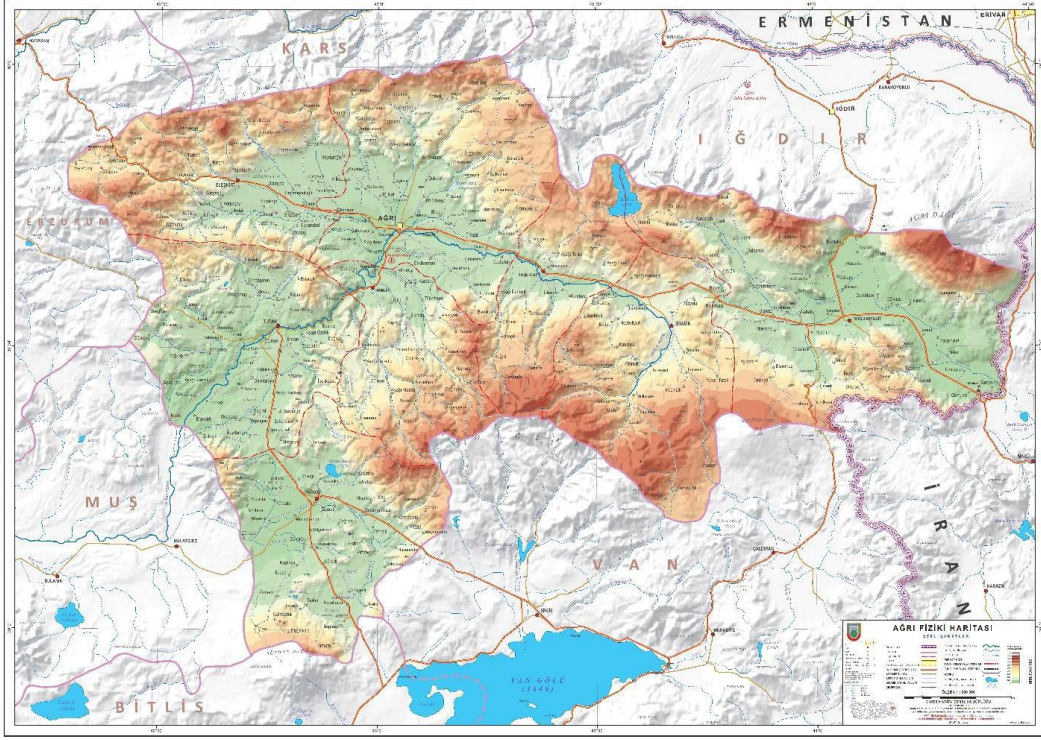
of the Urartian kings to the god Haldi, the belief in the protective power of the god and the offerings made to the god. These inscriptions also provide information about the construction process of the fortress. For example, some of the inscriptions found in the fortress indicate that the construction of the fortress was started by Menua, the son of the Urartian king Ispuini, and that this process was carried out under the protection of the god Haldi. This information in the inscriptions shows that the Urartu Kingdom relied on a divine power in the construction of fortresses and followed a strategy of domination by combining religious symbols with military structures. The researches conducted in and around Pirabat Fortress, together with other settlements in the region, reveal that it was a part of the military and commercial network established by the Urartu Kingdom in Eastern Anatolia. This network provides important information about the geographical spread of the Urartu Kingdom, its military activity and its dominance over the region. Other Iron Age finds found around the fortress indicate that the region was used as an uninterrupted settlement after the Urartu Kingdom. Furthermore, these finds emphasise the historical and cultural continuity of the Eleşkirt region, which supports the lasting influence of Pirabat Fortress in the region. In conclusion, Pirabat Fortress is considered as an important archaeological heritage reflecting the military and religious influence of the Urartian Kingdom in the Eastern Anatolia Region. The architecture of the fortress, its location and the inscriptions found around it reveal the influence of the Urartu Kingdom on the region and its cultural heritage. The fact that comprehensive excavations have not been carried out due to the use of the castle area as a cemetery today constitutes an obstacle in fully revealing the historical meaning and potential of the castle. However, in the light of the available data, this study reveals the importance of Pirabat Fortress during the Urartian Kingdom and its contributions to the history of the region, and provides information that can guide future archaeological excavations.

EKLER

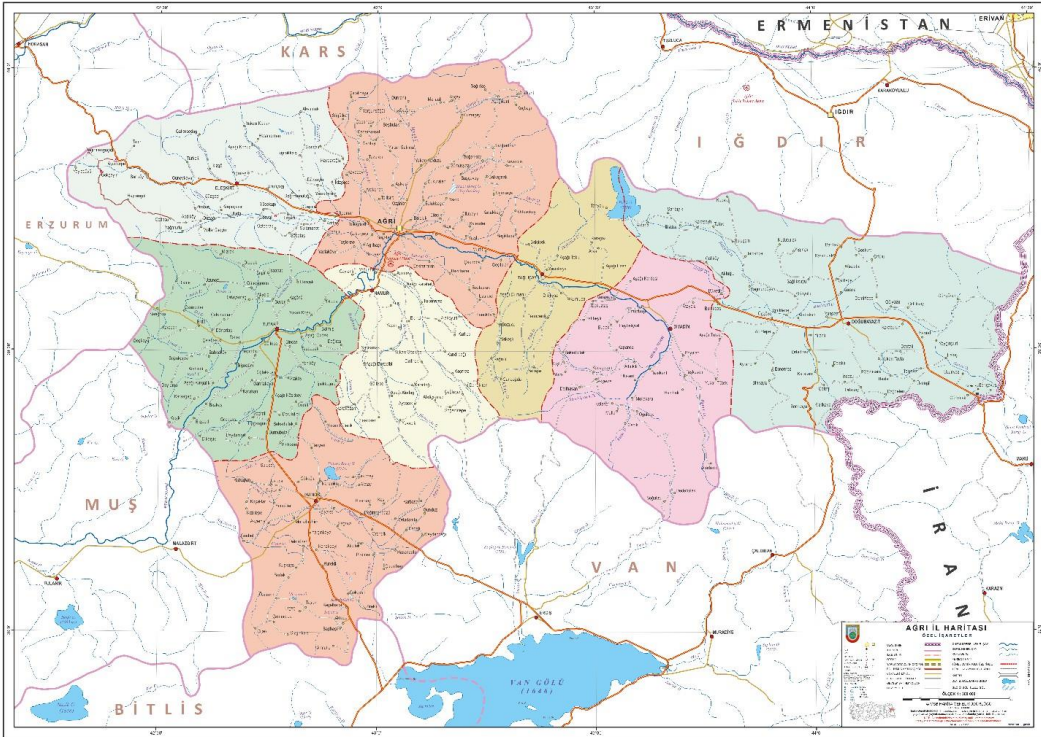

Harita 1. Urartu Yayılım Haritası

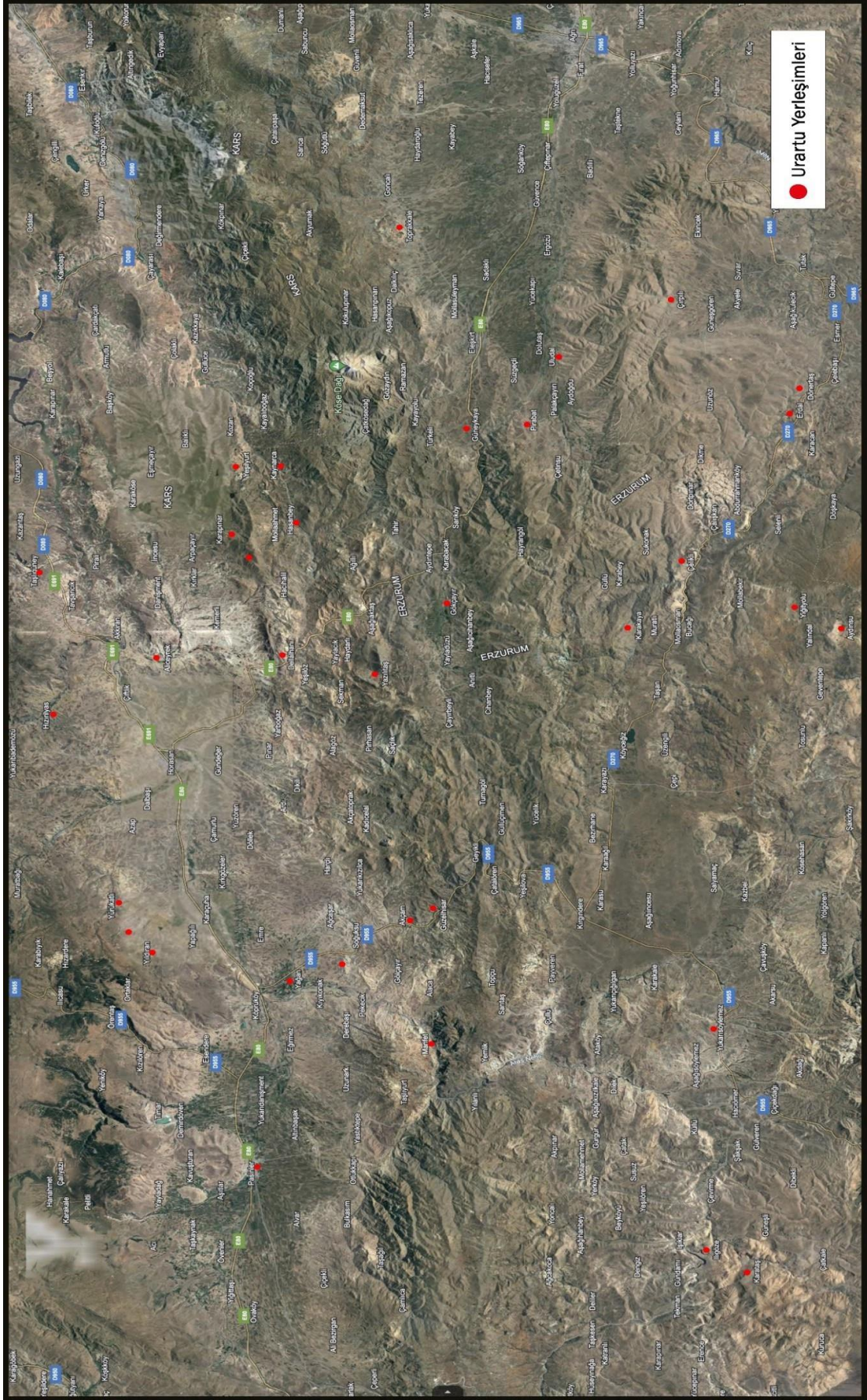

Harita 2. Ağrı İl Fiziki Haritası

Harita 3. Ağrı İl Haritası

Harita 4. Urartu Yerleşimleri

Resim 1. Pirabat Kalesi

Resim 2. Pirabat Kalesi Genel Görünüm

Resim 3. Pirabat Kalesi Duvar Örnekleri

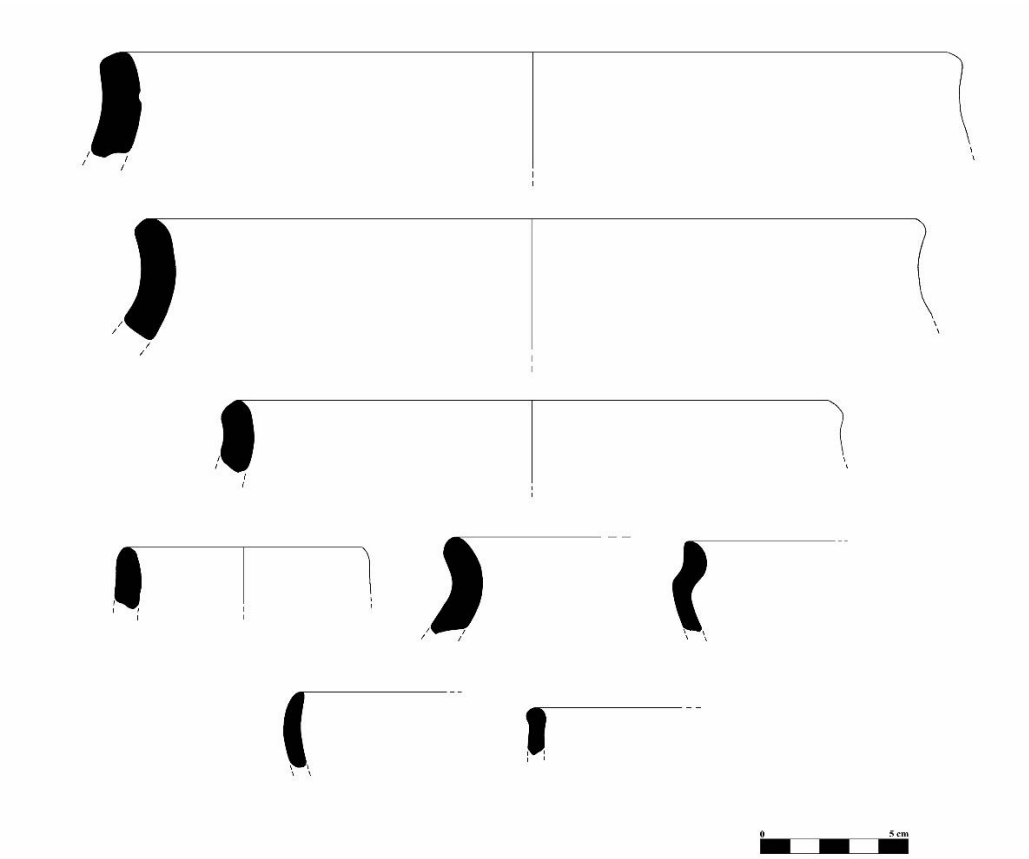
Resim 4. Pirabat Kalesi Kaçak Kazı Çukuru

Resim 5. Pirabat Kalesi Genel Görünüm

Resim 6. Pirabat Kalesi Keramik Örnekleri

Çizim 1. Pirabat Kalesi Keramik Çizimleri